

О.О.Романова*

СПОВІДАЛЬНІ КНИГИ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ХVІІІ ст. ЯК СПОСІБ ЦЕРКОВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА МОРАЛЛЮ ПАРАФІЯН

У статті аналізується достовірність інформації, наведеної у сповідальних книгах Київської митрополії ХVІІІ ст., а також дотримання представниками духовництва покладеного на них обов'язку щодо контролю за благочестям мирян у вигляді щорічної сповіді кожного парафіянина церкви.

Сповідь як церковне таїнство за первісною своєю суттю була покликана очистити душу християнина від гріхів і це було заporукою до спасіння. У перші віки християнства, коли віра трималася на свідомому переконанні індивіда, сповідь мала добровільний характер. Проте поступово ставлення до таїнства формалізувалося, публічна сповідь замінилася таємною, з'явилися духовники, в обов'язки яких входило «зцілення» грішних душ та узгодження норм життя віруючих із догматами християнства. Покаяльна дисципліна чітко прописувала основні типи гріхів та регламентувала норми епитимій за кожен із них, що, у свою чергу, слугувало стримуючим фактором для віруючих, та було поряд із церковним судом своєрідною формою контролю за життям особи, відповідно до норм християнської моралі.

У ХVІІІ ст. в умовах розколу російської православної церкви таїнство сповіді набуло першочергового значення як спосіб церковного та державного контролю за благочестивим життям населення. До того ж, вагомість сповіді як за-

* Романова Оксана Олексіївна – мол. наук. співроб. відділу історії України середніх віків та раннього нового часу Інституту історії України НАНУ.

собу формування церквою морального обличчя пастви у XVIII ст. зростає і з огляду на скорочення до мінімуму (фактичну ліквідацію) на зазначений період церковних судів над порушниками християнської моралі.

Не останню роль при з'ясуванні діяльності церкви (а саме Київської митрополії) за регулярністю та щирістю ставлення парафіян до сповіді у XVIII ст. може відіграти детальний аналіз сповідальних книг, які вже привернули до себе увагу істориків. Найчастіше до них звертаються при вивченні демографічних процесів¹, форм сімейної організації², вікових, антропомічних характеристик³ та соціальної структури суспільства⁴. Використовують їх також і при генеалогічних студіях⁵. При цьому зазвичай забувають, що сповідальний розпис за своєю первісною суттю – це спосіб державного контролю за мораллю парафіян. Відтак у статті робиться спроба проаналізувати сповідальні книги як джерело до вивчення проблеми народного розуміння моралі, зосередивши увагу на ефективності використання пропонованого Синодом важеля впливу на свідомість пастви, а саме: ставлення простого парафіяльного духовництва до складання сповідальних розписів та достовірності наведеної у них інформації.

Подібна постановка питання потребує особливих підходів. Справа в тому, що сповідальні розписи велися за чітко визначеним взірцем, де фіксувалися формальні дані – соціальний та сімейний стан особи, вік, а навпроти кожного імені мала робитися коротка позначка про відвідини річної сповіді і причастя, або ж пропуск та вказувалася причина. Причинами пропуску зазвичай називались «*малолетство*» (для дітей віком до 7 років), належність до іншої конфесії («*полскої религии держится*»⁶, «*криме единого лютеранина*»)⁷, а також «*за неостоянием ума*»⁸, через відсутність (без уточнення, чи сповідувалась ця людина по поверненню)⁹, або ж «*за нерачением*»¹⁰, тобто недбальством сповідальника. Саме остання категорія парафіян найчастіше привертала до себе увагу церковних, а згодом і світських, судів як злісні порушники указів про щорічну сповідь. Виокремивши цих осіб, їх вікові та соціальні характеристики, питому вагу у загальному числі сповідальників у парафії та простеживши динаміку змін у названій групі «*грішників*», ми зможемо, хай навіть із певною долею умовності, намалювати збірний портрет як осіб, які свідомо ухилялися від сповіді, так і визначити загальний рівень побожності тогочасного населення.

Деяко складнішою є справа із особами, які хоча і сповідувались, але через певні причини залишилися без причастя. Серед таких причин зустрічаємо хворобу (особливо в жінок)¹¹, пологи після сповіді¹², банальне недбальство («*нерачение*»¹³) та, найчастіше, пораду духовника («*по совету духовника*» – тобто заборона для людей із тяжкими гріхами отримувати певний час причастя). Які саме гріхи крилися за названим «*советом духовника*», окрім кількох згадок про четвероженство¹⁴, залишається загадкою (тайна сповіді). З огляду на це, особливу цінність для з'ясування причин (тобто гріхів), які, на думку духовників, не дозволяли особі причаститись до Святих Таїнств, становлять матеріали духовних судів зі справ, які, згідно з церковними нормами, передбачали відлучення грішника на певний час (залежно від тяжкості гріха) від церковного спілкування. На жаль, погана збереженість (представленість) подібних справ та сповідальних розписів відповідних парафій за роки, в які стався гріх та йшло розслідування, не дозволяють повною мірою використати інформаційний потенціал названого типу джерел.

Проте в тих поодиноких випадках, коли нам таки вдалося відшукати відповідні джерела, кидається в очі дивна закономірність – усі головні фігуранти судових справ (звинувачені) чомусь узагалі не згадані у сповідальних розписах відповідних парафій, нейтральні ж свідки до розписів занесені. Наприклад, Тетяна Бойківна з с. Княгининець, яка звинувачувала в 1750 р. парафіяльного священника¹⁵ у згвалтуванні її, у сповідальному розписі цієї парафії за 1751 р.¹⁶ чо-

мусь не згадана (як дізнаємося зі справи, піп за подачу позову проти нього прогнав її з церкви, через що вона змушена була два роки поспіль ходити на сповідь до Броварів¹⁷). Натомість Тиміш Гиренко, який фігурує у справі, та його дружина Євдокія, згадані в розписі як мешканці двору №45¹⁸. У сповідальному розписі церкви села Переорки¹⁹, де окремим пунктом виділено двір (у слідчій справі – хутір) пана Корби (№163), у переліку тамтешніх мешканців ми не знаходимо нікого, кого можна було б ототожнити з головним фігурантом справи про чудесне обретіння чудодійної ікони св. Миколая Яковом Базарненком, «жителем Корбійного хутора», як значиться у протоколі його допиту²⁰. Інших згаданих в справі дійових осіб, хай навіть із певною долею умовності²¹, можна розпізнати серед названих у сповідальному розписі жителів Корбійного двору²². Скидається на те, що духівництво воліло мовчати про певних, не достатньо благочестивих, парафіян, аби не привертати зайвий раз уваги начальства і уникнути клопоту, пов'язаного з розслідуванням справ.

Неабиякий інтерес становитиме порівняння списків відлучених від церкви з однієї парафії за кілька років поспіль із метою визначити тривалість епитимій. Щоправда, недостатня збереженість джерел, а також рідкість згадок про відлучених не дозволяє нам повною мірою застосувати зазначену методику. Судячи з наявних даних, відлучали від церкви лише на один рік (а, можливо, і на один великодній піст), що і відобразилось у сповідальних розписах. Нам зустрівся лише один випадок, коли одна й та сама людина була відлучена від церкви впродовж двох (далі немає даних) років²³.

На думку В.Мордвінцева та М.Харишина, облік сповідання православного населення в Російській імперії повністю був налагоджений наприкінці 1730-х рр., коли було видано синодальний указ (4.02.1737 р.; підтверджений митрополічним указом від 16.04.1737 р.), згідно з яким по всій країні священники повинні складати поіменні сповідальні розписи, включаючи і малолітніх, за єдиним встановленим зразком²⁴. Натомість Б.Миронов, який спеціально займався дослідженням сповідальних розписів, стверджує, що духівництво імперії не дуже схвально сприйняло ідею про щорічні переписи населення, які мали проводитися силами церкви, тому «лише протягом 1740–1750-х рр. Синоду вдалося налагодити регулярний збір і присилку із єпархій сповідальних відомостей за встановленою формою»²⁵.

Наскільки ретельно виконувався синодальний указ про запровадження при всіх церквах, у т. ч. на теренах Київської митрополії, сповідальних розписів ми можемо лише здогадуватися. Відповідні укази 1737 р. були розіслані по всіх протопопіях Київської єпархії²⁶. Саме цим часом датуються найдавніші із відомих розписів²⁷ – Верхньокиївської²⁸ та Нижньокиївської²⁹ протопопій (1737 р.), Верхньокиївської³⁰, Кобеляцької протопопії (1738 р.)³¹ та вотчин Києво-Видубицького монастиря (1737–1755 рр. з перервами)³². Одиначні книги збереглися за 1740 р. (Ніжинський полк³³), 1741 р. (Остапівська хрестова намістія³⁴ та уривок розпису м.Трипілля³⁵), 1742 р. (дві книги по м.Києву³⁶), 1743 р. (Гадяцька протопопія³⁷), 1744 р. (Києво-Печерська лавра³⁸), 1745 р. (Києвоподільська хрестова намістія³⁹ та Гадяцьке духовне правління⁴⁰) і т.д. І лише з 1760-х рр. ми можемо говорити про більш-менш повне представлення сповідальних книг з усіх протопопій. Безумовно, таку спорадичність наявності сповідних книг цілком можна пояснити поганою їх збереженістю (консисторський архів почали цілеспрямовано комплектувати і зберігати лише з 1768 р., але й тоді сповідальні книги ще деякий час лишалися поза увагою архіваріуса, і зберігались в далеко не найкращих умовах)⁴¹. Б.Миронов навіть висловив думку про те, що сповідальні відомості, які надходили до Синоду, згодом знищувалися⁴². Не виключено, що таким же чином після складення сповідальних відомостей з єпархії могли чинити й зі сповідальними розписами в Київській духовній консисторії (далі – КДК).

Принаймні в джерелах знаходимо приклади, як самі ж служителі консисторії використовували ці книги не за призначенням⁴³.

З іншого боку, не можемо виключати і той факт, що незважаючи на розісланий по всіх духовних правліннях указ, він міг і не виконуватися. Принаймні 18.06.1740⁴⁴, 17.05.1742⁴⁵ та 13.04.1745 рр.⁴⁶ церковна верхівка була змушена повторити відповідний указ про обов'язкову присилку щорічно до консисторії після закінчення великоднього посту («по воскресеніи третьей недели» (1740 р.), «о фоминои неделе» (1745 р.)) сповідальних розписів з усіх церков.

Відомі нам рапорти про посилку сповідальних книг до КДК також представлені спорадично, починаючи з 1742 р.⁴⁷ За попередній період (а саме з 1738 р.) відомий єдиний рапорт про посилку розписів до КДК із Роменської протопопії⁴⁸ (самі розписи не збереглися).

Сповідальні розписи церков, що надходили до духовних правлінь, там зводились в єдину відомість у формі таблиці й надсилались до консисторії, де робились зведені («валові») екстракти по повітах, а звідти на початку наступного року надсилався загальний звіт по єпархії про відсутніх на сповіді за рік до Синоду⁴⁹.

У консисторії відповідні розписи перевіряли на предмет їх «ісправності», і видавали протопопам (чи їхнім «нарочитим», які привозили ці розписи) відповідні квитанції про отримання книг⁵⁰. Суть перевірки на «ісправність» полягала в тому, що в розписах перевіряли наявність «закреп по листам»⁵¹ – власноручних підписів парафіяльних священників та кліру на кожному аркуші розпису зі своєї парафії, що мали засвідчити достовірність наведеної в них інформації. Найчастіше ці «закрепи» писав сам ієрей (обов'язково), або обидва ієреї у випадку, коли вони половинні⁵² (молоді й вікарні ієреї та диякон теж підписувались, але не завжди)⁵³, а також дяк⁵⁴. При цьому дяк досить часто підписувався за себе і за неграмотного (!) паламаря (паламар украй рідко підписувався власноруч⁵⁵, відтак наявність у розписах подібних підписів, які покликані були завірити достовірність документа, правильність якого вони навіть не у змозі були перевірити, виглядає досить кумедно)⁵⁶. Характерно, що якщо у приході було два, а то й більше дияконів, дяків, паламарів, то підпис ставив лише один із них⁵⁷. Таким чином, кількість «закреп» на одному аркуші могла становити від 1 (лише ієрей) до 5 (два, а то і три ієреї, диякон, дяк, паламар)⁵⁸. Зібравши сповідальні розписи з усіх церков свого відомства, переплівши їх у книгу, куди останнім аркушем включалась зведена таблиця, що містила відомості про кількість сповідальників у духовному правлінні по різних соціальних групах⁵⁹ та їхню сповідь, по аркушах всієї книги підписувався власноручно також протопіп (хрестовий намісник чи ігумен монастиря), а подеколи і члени духовного правління⁶⁰, і надсилали цю книгу разом із рапортом та належними на консисторію грошима («по деньги от двора»⁶¹) до митрополії.

Інколи при перевірці «на ісправність» могли звірити відповідність років парафіян (тобто їхнього віку), проставлених у розписах, за кілька попередніх років⁶². Справа в тому, що священники, складаючи сповідальні розписи, або механічно переписували розпис минулого року⁶³, навіть не намагаючись його виправити відповідно до реальної ситуації⁶⁴, або ж щоразу ходили по дворах, переписуючи зі слів жителів їхні імена, соціальний стан і вік⁶⁵. Такий спосіб складення сповідальних розписів (по суті – перепису громадян з їхніх слів) спричинявся до значної плутанини в наведених даних. Проте проаналізувавши неточності в зазначених роках парафіян (див. табл.2) ми можемо говорити радше про неуважність укладачів, ніж про свідоме замовчування (помилки у віці дівчат, літніх жінок). Наприклад, Марія Іванова, дружина Венедиктова, яка у церковному суді 1737 р. говорить, що «от рождения оной лет семдесят»⁶⁶, а у сповідальних розписах має 65 (1737 р.) та 66 (1738 р.) років⁶⁷. І подібних випадків було чимало. Убачати у цих неточностях якесь навмисне перекручення немає сенсу.

Трапляються також пропуски при нумеруванні людей у списку, і, відповідно, не включення їх до загальної кількості парафіян. Або ж записи на кшталт «Назарий Леонтиев Бондарь – 7 лет – бил. Жена его, дочь Максимова – 60 лет – била»^{68*}; «Авраам Андреев – 3 года – не бил за малолетством. Жена его Настасия доч Ивановна – 22 года – била»⁶⁹ і т.д. Зарахування таких осіб як малолітніх дітей серед тих, хто не був на сповіді, здається, логічніше буде пояснити банальною неухважністю та неграмотністю укладачів розпису, аніж свідомим замовчуваннями з певною метою.

Ми так докладно зупинилися на цьому сюжеті для того, щоб показати, що сповідальні книги, які дають неточності в роках (окрім механічних описок), є свідченням байдужого ставлення людей XVIII ст. до свого (як і чужого) віку⁷⁰. З іншого боку, упадає у вічі банальне незнання священниками власних прихожан. Так, у сповідальному розписі 1737 р. значиться, що в І.Чортюнкowa двоє дітей – Козьма 13 років, який був на сповіді, та Іван шести років, який не сповідався «за малолетством»⁷¹. У 1738 р., згідно зі сповідальною книгою, родина Чортюнкowa вже мала п'ятеро дітей: Козьма 14 років, Агафія 10 років, Петро 7 років, Яків 5 років та Наталія – 1 рік⁷². Сам же Іван на допиті 1737 р. свідчив, що в нього троє дітей, з яких одна дитина має три роки, інша нещодавно народилась, «третья же девчина лет семи»⁷³. Як бачимо, усі три переліки дають цілком різну інформацію щодо складу сім'ї парафіянина. Парафіяльний же священник Корнилій на допиті в консисторії відверто заявив, що хоч дітей І.Чортюнкowa хрестив він, проте «сколко именно неведает. За тым, что иние живы, а иние померли»⁷⁴. У цьому ж допиті він дружину Чортюнкowa називає Євдокією. І це при тому, що в його парафії числиться 128 дворів, в яких проживає всього 551 особа⁷⁵ – це не така уже й велика парафія. Для прикладу, у 1753 р. гадяцький протопіп Василь Авторович після того, як сповідальну книгу з його духовного правління повернули як «неисправную», виправдовував це тим, що «о прибавки и убавки лѣт прихожанам в исповѣдных вѣдомостях, не за моим небреженіемъ то послѣдовало, потому что всяк приходскій священник имеетъ в себе повсягодные исповѣдных вѣдомостей книги, то тая должно б принадлежать священнику, повсягодно своим прихожанам прибавку лѣт чинить, а не мнѣ. А убавки лѣт потому послѣдовала, что начал от первого даже до последнейшего поселянина повсягодно в великій пост по домам как мужеска так и женска полу душ переписка чиниться, и не точію простій, но и книжные прихожане не всяк о своихъ лѣтахъ, так и о протчихъ своихъ домашних может совершенно вѣдать, а сказуют примѣром столько то лѣт, и по тому показанію священники утвердять на лицах, сочиняют исповѣдніе вѣдомости, а справки противъ прежнихъ годов исповѣдныхъ книг не чинят...»⁷⁶.

Не менша плутанина спостерігається і в іменах парафіян (складні церковні імена в побуті зазвичай замінювались на простонародні еквіваленти, що й породжувало плутанину) та їх родинних стосунках (племінники – брати – діти)⁷⁷. В останньому випадку спостерігаємо значний суб'єктивний момент при складанні сповідальних розписів, оскільки кожен ієрей на свій смак вибирав порядок запису дітей (за фактичним віком чи статевою ознакою – спочатку хлопці, потім дівчата), членів сімей одружених, але не відокремлених від батьків, дітей – одразу після запису імені одруженого сина, чи після переліку всіх дітей домовласника. Показовими є домінування в одному розписі записів на кшталт «его зять імрек – жена его...» або ж «его дочь імрек – еѣ муж», та чергування «его отець/мать (теща) – баба детей его», чи записи самотньої престарілої вдови як господині, а її цілком дорослі сини (40–50 років) пишуться лише як діти і т.д.

* – тут і далі виділення наші – О.Р.

Причому одні й ті самі діти у сповідних розписах однієї сім'ї впродовж кількох років то зникають, то знову з'являються (див. табл. 2).

Подібна плутанина у веденні сповідальних розписів спричинилася до того, що 29 липня 1753 р.⁷⁸ київський митрополит Тимофій (Щербацький) видав розпорядження, щоби сповідальні відомості велись точно за формою, із позначенням кількості дворів та віку сповідальників. За невиконання указу передбачався штраф⁷⁹. Проте цей указ, очевидно, мав невеликий вплив на паству, і вже 18 березня 1754 р. Тимофій (Щербацький) повторив його, передбачивши більш суворі санкції та звелівши, щоби кожен священник вів два екземпляри відомостей – один для зберігання в духовному правлінні, а інший – для передачі в митрополичу кафедру⁸⁰. Але і це розпорядження не було виконане, адже 27 лютого 1759 р.⁸¹ наступний митрополит Арсеній (Могилянський) підтвердив рішення консисторії про необхідність ведення сповідальних книг відповідно до форми, виданої 16 квітня 1737 р. При цьому священники мали звіряти показаний вік своїх парафіян з торішніми розписами, щорічно прибавляючи лише по одному року, а не писати вік прихожан з їхніх слів. Нагляд за цим покладався на протопопів (1767 р.)⁸². Останнім указом (1759 р.) також рекомендовалось складати сповідальні розписи у трьох примірниках – для зберігання у парафії, для духовного правління і для пересилки до КДК⁸³ (щоправда, на даний момент нам не вдалося відшукати хоча б два списки сповідального розпису однієї парафії за один і той рік). Як наслідок, розписи 1760-х рр. порівняно із попередніми відзначаються узгодженістю наведених у них даних, і, відтак, більшою інформативністю. Проте вже указами 1771 р.⁸⁴ було наказано сповідальні розписи вивіряти за даними світського перепису 1765–1769 рр.⁸⁵, який, між іншим, складався зі слів самих жителів.

Сповідальні книги одночасно слугували і для обліку податного населення країни, тому з часом чи не на перше місце видвинулася проблема перевірки достовірності наведених у них даних про кількість дворів у парафіях⁸⁶. Характерний момент – якщо перевірки сповідальних розписів на предмет правильності показаних у них років прихожан чи наявності «закреп» здійснювали члени духовних правлень або консисторські канцеляристи при подачі книг відповідно до духовного правління чи КДК⁸⁷, то всі справи про «утайки» і неправильні відомості про кількість парафіяльних дворів виникали виключно за подачею ззовні (хтось доніс)⁸⁸. Причому доносили як правило лише у випадках конфлікту приходського ієрея з кимсь із кліру (дяком, іншим ієреєм)⁸⁹, чи навіть парафіянами, які й подавали донос про «ложні дані» у сповідальних розписах.

Для прикладу, у 1751 р. дяк с. Дейкаловки Зіньківської протопопії Іван Переяславець, син покійного ієрея Якова Переяславця, при складанні сповідального розпису, дописав 78 (!) «утаєнних» новими парафіяльними ієреями Григорієм Пантелеймоновим та Васи́лієм Григорієвим дворів. Останні відмовились підписатися у книзі, і розпис був визнаний «неисправним». Згадаймо, що в московській церковній традиції, яка поступово переносилась і на українські терени, діти священників успадковували право на парафії своїх батьків⁹⁰, тож очевидно в даному випадку ми спостерігаємо відгомін суперечки дяка Переяславця з новими ієреями за парафію⁹¹. Подібні конфлікти можна простежити в більшості справ про внесення фальшивих даних до розписів.

Подеколи у сповідальних розписах зустрічаємо прикру констатацію духівництвом того факту, що «разные дворы под Чуйкевичем⁹² живючіе по приказу его в един двор числятся и ти як другіе его подданые городского приходу священнику заслуженого ничего не дают»⁹³. При цьому до одного двору (№84) віднесено 54 особи (27 чоловіків і 27 жінок), що становить 10 окремих сімей. Натомість у сповідальному розписі с.Чернявка Прилуцького повіту церковний причет (усього 18 чоловіків та 13 жінок), а також двір бунчукового товариша Андрія Горленка, в якому проживав він сам разом із родиною та дворовою прислу-

гою (69 чоловіків та 95 жінок) узагалі не віднесені до жодного двору. Перший нумерований двір тут розпочинається з отамана Василя Онисимова із сім'єю, який значиться по списку чоловіків-парафіян під №98⁹⁴. Тож, як бачимо, знатні персони хоча і сповідувалися в парафіях, де постійно проживали, але не завжди включалися до числа парафіяльних дворів. Як і досить вільними були принципи записування членів церковного причту та їхніх родин – в одних розписах вони числяться як один великий двір (чи навіть виключаються із суцільної нумерації), а в інших дається досить докладний перелік сімей-дворів церковнослужителів. І це при тому, що духівництво вважалося неоподаткованою категорією населення⁹⁵, і проблема визначення поняття двір у відповідності до принципів оподаткування в даному випадку не виглядає переконливою.

Сама проблема «*утайки*» священниками дворів, судячи із наявного в нашому розпорядженні джерельного матеріалу, не може бути зведена лише до умисного намагання духівництва приховати свої доходи. Справа в тому, що принцип визначення поняття двір/бездвірна хата в досліджуваній період не був достатньо чітко окреслений. Двір як окрема податкова одиниця міг складатися із кількох окремих сімей, причому нерідко дорослі діти в дійсності могли жити окремо від батьків (подеколи навіть на хуторах чи в інших населених пунктах), але державні податки (військова служба для козаків) все рівно сплачувались із двору. Інші двори могли запустіти, і бували приклади, що в дійсності в них проживала одна маленька сім'я, а то й самотня вдова. З огляду на це, духівництво зіткнулося з проблемою, за яким принципом записувати до книг відповідні двори – так, як люди сплачують державні податки (згідно зі світськими переписами), чи відповідно до фактичного проживання у парафії. У першому випадку могла виникнути ситуація, що священник мав би сплачувати податок на консисторію за осіб, які реально не проживали в даному населеному пункті, і, отже, не належали до його парафії⁹⁶. Приклади подібної плутанини у принципі записів дворів ми спостерігаємо у самих сповідальних розписах – в одних кількість дворів майже дорівнює фактичній кількості окремих сімейств (домогосподарств)⁹⁷, в інших двори нараховують по кілька десятків чоловік, а то й окремих сімей⁹⁸. Є приклади, коли новопоставлені ієреї самі, аби уникнути можливих звинувачень в «*утайке*» дворів, зверталися із запитом до КДК роз'яснити їм, як правильно писати кількість дворів. Відтак це є підтвердженням тези, що плутанина в подачі подібних відомостей – не стільки наслідок злої волі укладачів розписів, скільки результат безладу з визначенням поняття двір/бездвірна хата⁹⁹. Наприклад, 1750 р. до митрополита Тимофія (Щербацького) звернувся новопоставлений ієрей села Коровинець Євстафій Дубинський із проханням роз'яснити йому, яких принципів слід дотримуватись при підрахунку числа дворів його парафіян – старої схеми, запровадженої ще покійним тестем, яка викликала в Євстафія сумнів щодо правильності, чи відповідно до фактичного проживання людей у селі¹⁰⁰. Консисторія залишила це донесення без уваги. І лише коли 1753 р. виник конфлікт між Євстафієм Дубинським та його напарником ієреєм Андрієм Верещакою, що вилився у відмову останнього підписати складений Є.Дубинським за заведеною ще його покійним тестем схемою сповідальний розпис як такий, що приховує частину дворів, згадали і про назване донесення Євстафія. Тепер уже КДК прийняла резолюцію, яку і направила Є.Дубинському, наголосивши, що великі двори, які реально складаються із кількох дрібніших домогосподарств, слід писати кожне господарство окремо, адже церковні треби вони отримують не податними дворами, а кожен осіб¹⁰¹.

Проте ці принципи (записувати парафіян податними дворами чи окремими хатами) не були усталеними навіть у свідомості самих канцеляристів консисторії. Зокрема, у 1771 р., коли київський митрополит Гавриїл (Кременецький) повернув присланий до нього із КДК для відсилки у Синод сповідальний екстракт за 1770 р. як «*несправний*», оскільки наведені в ньому дані про кількість дво-

рів не узгоджувалися із даними інших джерел, чому і велів вивірити ці розписи відповідно до світських ревізій, КДК у рапорті про отримання відповідного указу пояснювала, що подібна звірка буде занадто клопітною і, до того ж, не ефективною справою, адже «в тѣхъ ревизияхъ и написаны не одны дворы, но состоящие в оныхъ хаты, а в исповѣдныхъ росписяхъ пишется за одинъ дворъ сколько бы в ономъ хатъ ныбыло»¹⁰².

Окремою проблемою був перепис жителів навколишніх хуторів, які формально могли належати до певної парафії, але часто для отримання церковних потреб зверталися до сусідніх церков на власний вибір¹⁰³. Для прикладу, у сповідальних розписах с.Лісник, вотчини Києво-Видубицького монастиря, при порівнянні зазначеної кількості дворів упродовж майже 20 років (1737–1764 рр. з перервами), кидається у вічі дивна закономірність – частина розписів нараховує по 22–28 дворів, а частина – по 49–50. При більш уважному вивченні неважко помітити, що зазначена різниця в 15–20 дворів пояснюється або включенням до розпису, або ж відсутністю в ньому жителів хутора Вітова Слобідка (див. табл. 1)¹⁰⁴.

Як дізнаємось зі скарги, поданої в 1749 р. духівництвом Києвоподільського духовного правління, люди, які мали постійне місце проживання в Києві, на період Великоднього посту могли всім сімейством переїхати на свої хутори, і таким чином уникнути річної сповіді, сказавши місцевим священикам, що сповідувались у своїй парафії, а приходського духівника запевнивши, що сповідувались у найближчій до хутора церкві¹⁰⁵. І хоча в даному випадку не слід забувати, що сам тип джерела – скарга – передбачає подачу інформації в максимально згущених фарбах, проте неважко помітити, що духівництво не мало чітких установок щодо принципів контролю за сповіддю осіб, які живуть на хуторах, або, тим більше, тимчасово на них виїздять.

Відкритим залишалось питання про внесення до сповідальних розписів торгових людей¹⁰⁶ та найманих слуг¹⁰⁷ – тобто осіб, які хоча реально і проживали по-довгу в межах певної парафії, але не мали там власного помешкання, і, отже, юридично вважалися приписаними до інших парафій (згадаймо, що закони забороняли приймати на сповідь прихожан з інших парафій без відпускних листів від тамтешніх священиків¹⁰⁸). От і складалась ситуація, коли певна категорія осіб просто випадала з поля зору церковного контролю за регулярністю сповіді.

Наскільки ретельними були названі перевірки «на ісправність», ми можемо судити на прикладі сповідальної книги за 1757 р. із Лубенської хрестової намістії¹⁰⁹. Ця книга збереглась повністю, про що свідчать розписи 10 парафіяльних церков, підсумковий екстракт по всій намістії (арк.150), та дві редакції підсумкового реєстру підзвітних парафій, скільки в якій числиться дворів та на якому аркуші знаходиться відповідний розпис у книзі (арк.150 зв. – 151). У самому ж кінці книги (арк.151 зв.) (арк.152–153, очевидно, були помилково підшиті до названої книги під час її реставрації) стоїть тогочасна канцелярська помітка «ісправна». При перегляді ж цієї книги неважко помітити, що в розписах із двох парафій (с.Воронинець (арк.79–91) та с.Тарандинець (арк.130–149)) відсутні будь-які помітки про сповідь дорослих чи дітей. А в розписі с.Духівка (арк.92–103) взагалі відсутня нумерація дворів. До того ж, у розписі с.Черевок (арк.59–78) при переліку подвор'ян можна відзначити ряд непро-нумерованих дворів: подвірок отамана городового Івана Кучера (арк.74 зв.), два хутори черевківських жителів Тимоша Сабадаша і Тимоша Макаренка (арк.77) та подвірок Мгарського монастиря (арк.77 зв.). Тож на названі та подібні їм вади сповідальної книги канцеляристи консисторії, очевидно, дивилися крізь пальці.

Прикметно, що серед перевірок на предмет «справності» сповідальних розписів жодного разу не зустрічались будь-які спроби перевірити надані розписи на предмет відповідності названих в їхніх парафіях осіб такими, що сповідувалися і причащалися, з їх фактичним відвідуванням сповіді та причастя.

Наприклад, про пропуск річної сповіді прихожанином Золотоустівської церкви Верхньокиївської протопопії Іваном Василієвим дізнаємось лише зі справи про його раптову смерть без останнього причастя. При цьому парафіяльний ієрей Корнилій Яковлів пояснював, що оскільки Іван Василієв упродовж трьох років (1743–1746 рр.) в нього не сповідувався, тому «*оного Івана в книгу в исповѣдавшихся неписывал*», і, буцімто, оголошував про це при дачі книги протопопу, який нічого йому не сказав, «*записывать ли его в книгу, или доношение подать*»¹¹⁰. Таким чином, І.Василієв, незважаючи на пропуск річної сповіді, залишався поза увагою церковних властей і ніхто не звернув уваги на подібну недбалість парафіяльного ієрея (у сповідальному розписі є спеціальна графа для подібних випадків). Показово, що у цій же парафії в 1737¹¹¹ та 1738 рр.¹¹² той же Корнилій Яковлів позбавив причастя відповідно 10 та 15 осіб. Щоправда, серед таких, що сповідалися і причащались у 1737 р. у приході церкви святого Івана Золотоустого, числяться, незважаючи на судову тяганину з цього приводу, і «*посадские жители Иван Васильев сын Чортов*» та «*жена его Анна Яковлева*»¹¹³, які сповідалися, згідно з їхніми свідченнями, не у Великий, а у Спасів піст. У 1738 р. вони вже занесені до числа тих, хто сповідався, але не причащався «*по совету духовника*»¹¹⁴. А от чи є згаданий у 1746 р. Іван Василієв і відомий нам зі сповідальних розписів і судової тяганини Іван Василієв Чортюнков однією й тією ж особою залишається невідомим. Слід зауважити, що в Золотоустівській парафії в 1737–1738 рр. значиться одна сім'я посадських жителів – Чортюнків, а в розписах 1742¹¹⁵ та 1748 рр.¹¹⁶ вже не згадується жодного посадського жителя. Тож якщо припустити, що це одна і та сама особа, тоді виходить, що Іван Василієв ігнорував річну сповідь у парафії мало не впродовж 20 років (до 1737 р., коли КДК розглядала його справу, Іван Чортюнков зі своєю дружиною проживав у Золотоустівському приході впродовж 12 років і ніколи там не сповідався). Показовою видається й реакція священника на його пропуски. До 1737 р. ієрей дивився на це спокійно. Після видання указу про обов'язковість сповіді у парафіяльного ієрея він подає донос на сім'ю Чортюнкова як злісних несповідників, але записує їх до розпису такими, що сповідувались. Наступного року (1738 р.) позбавляє главу родини причастя, а вже в 1742–1746 рр. знову-таки покриває, узагалі не згадуючи його у сповідальній книзі своєї парафії. До речі, у сповідальному розписі цього приходу за 1748 р. вже жодна особа не помічена такою, що позбавлена причастя чи пропустила сповідь¹¹⁷. Як бачимо, судова тяганина у справі Івана Василієва Чортюнкова 1737–1738 рр., очевидно, не принесла бажаного результату.

Відомі й інші приклади, коли особи, які у судовій документації значаться такими, що по багато років не сповідувались у приході, у сповідальних розписах помічені такими, що сповідувались¹¹⁸. Наприклад, киянка Марія Іванова, дружина Федора Венедиктова, про багаторічні пропуски якою сповіді у парафіяльного ієрея в 1737 р. КДК навіть провадила слідство¹¹⁹, у сповідальних розписах приходської Стрітенської церкви 1737¹²⁰ та 1738 рр.¹²¹ числиться серед таких, що сповідалися і причащались. Натомість вона не згадана серед осіб, що сповідалися у протопопа Степана (церква Різдва Пресвятої Богородиці Десятинна)¹²², хоча, згідно зі свідченнями Марії Іванової та самого протопопа Степана, в 1737 р. вона таки сповідалась у нього в Петрів піст¹²³.

Четвероженець¹²⁴ Яків Дробницький щорічно сповідався, щоразу оголошуючи свій гріх на сповіді, виконував покладені на нього єпитимії, причащався, і це жодного із 6 ієреїв¹²⁵, в яких той упродовж свого 29-річного (!) життя в забороненому церквою шлюбі бував на сповіді, не насторожило і не викликало бодай думки, що його слід було б відлучити від причастя. Скандал виник лише після того, як парафіяльний ієрей Яків Терешкевич на знак вдячності за надану йому від Я.Дробницького допомогу «*того ж великого посту на шестой седмицы в субботу*

*Лазареву презрѣвъ оное командиров своихъ запрещение разрешил показанного четвероженца, и литургисав, сообщил его тайнам святым*¹²⁶.

Несправні книги відсилали назад до протопопів (парафіяльних ієреїв) з вимогами негайно виправити помилки і якомога швидше «через нарочитого» прислати їх знову до консисторії, аби «не последовало помешательство... в составлении генерального перечневого экстракта»¹²⁷. Тому і рекомендувалось священикам подавати відповідні відомості одразу по закінченню Великого посту («на третьей неделе после Светлого Воскресения», «на Фоминой неделе») – десь у травні – червні кожного року. Проте реально дати відправлення відповідних звітів коливаються від 12–13 квітня¹²⁸ до кінця листопада¹²⁹ і навіть перших чисел січня¹³⁰ наступного року. Утім не слід забувати, що така запізніла дата послілки сповідальних розписів може бути наслідком повторної їх подачі у випадках, коли перший варіант книги був визнаний «несправним». При цьому далеко не всі духовні правління представлені цими рапортам (у реєстрі отриманих звітів по Київському намісництву за 1764 р. відсутній Видубицький монастир)¹³¹. Ми можемо це пояснити поганою збереженістю джерел, оскільки єдиного реєстру про їх отримання в досліджуваній період, здається, не велось. Хоча зводити все лише до кепсько налагодженого архівування справ, гадаємо, не слід. У матеріалах КДК нам пощастило натрапити на складені канцеляристами консисторії списки всіх наявних станом на 1759 р. підзвітних КДК монастирів та духовних правлінь із позначками про послілку до них (під яким номером і до кого саме) митрополичих указів про точне ведення сповідальних розписів відповідно до запропонованих Синодом форм. У названому списку в окремій графі робилися відмітки про присілку із відповідного духовного правління рапорту про отримання названого указу. Прикметно, що не всі духовні правління, згідно з цією відомістю, присілали такі рапорти. Зокрема місце для примітки «репорт» так і залишилось чистим навпроти Києво-Братського, Кирилівського, Петропавлівського, Гамаліївського, Козелецького, Батуринського монастирів, а також Воронежської, Конотопської, Прилуцької, Полтавської та Борзнянської протопопій¹³². Те, що це не випадкові пропуски, підтверджують додані до аналізованого реєстру тексти самих рапортів із відповідних духовних правлінь¹³³. Тобто, 11 із 42 (кожне четверте) духовних правлінь не надіслало рапорту про отримання митрополичого указу. Подібна ситуація, хоча з дещо скромнішим недбаліством, спостерігається і в 1780 р. на прикладі присілки із монастирів та духовних правлінь рапортів про відсутність чудес і марновірств в їхніх відомствах за дві половини 1780 р.¹³⁴ У подібному списку духовних правлінь станом на 1780 р. проти кожного відомства, окрім кількох, стоїть канцелярська помітка «есть». У підшитих далі у справу матеріалах дійсно зберігаються рапорти із відповідних духовних правлінь та монастирів, за винятком тих, навпроти яких немає помітки. Є кілька прикладів того, що сам рапорт є, а помітки у списку немає. Отже цей перелік (чернетка) – не просто архівний реєстр наявних у справі документів, а робочі записи канцеляриста, які згодом мали би поповнюватися, по мірі надходження нових відомостей, як того вимагала інструкція, дана архіваріусу в 1768 р.¹³⁵

Наскільки можна судити, навіть у 1780-х рр. не всі церковні відомства вчасно надсилали (чи взагалі ігнорували) звітну документацію, як того вимагали синодальні та митрополичі укази, чому їх і доводилося час від часу дублювати. Зокрема, укази про обов'язок духівництва щорічно в певні терміни пересілати сповідальні розписи до КДК повторювались у 1737¹³⁶, 1740¹³⁷, 1742¹³⁸, 1743¹³⁹, 1745¹⁴⁰, 1753¹⁴¹, 1754¹⁴², 1755¹⁴³, 1759¹⁴⁴, 1765¹⁴⁵ і 1771¹⁴⁶ рр. Видається, що передбачені за невиконання названих указів покарання (штрафи) не були достатньо ефективними, тож парафіяльне духівництво мало цим переймалося. Наприклад, ієрей Йосиф Іванов Потоцький, найнявши для перепису сповідального розпису

дяка Кирила із сусідньої парафії, просив того передати книгу до Лохвицького духовного правління, і навіть не перевірив, чи виконав дяк це. Ба більше, під Йосиф не заплатив Кирилові умовленої за працю винагороди (1761 р.)¹⁴⁷.

Ієрей села Ріпок Роменської протопопії Потапій Прядка у середині липня 1748 р. пояснював, що торішній сповідальний розпис зі своєї парафії до духовного правління «в указанное время не отдал не за крайнюю якобы его Прядки протопопу роменскому Павлу Свѣту ослушностію, но за тѣм, что в то время, когда было книгу надлежало писать указом ея імператорского величества з полковой щетной лубенской комиссии в оную комиссию для снятия крайнего за прошедший 736 год с его Прядки в онной коммѣсії щету (кой еще и по ся пори в окончание не пришел) был призван, послѣ же по приезде з онной комѣсії хотя би и мощно было еще оную книгу отдать для отвозки в катедру, точю за земледелиемъ и строениемъ дому и другими господарскими прелят-свиями онной отдать упомнѣл»¹⁴⁸. Як покарання за таке недбальство консисторія звеліла Потапію Прядці «в катедральной Киево-Софиевской церкви положить до земли поклонов полтораста»¹⁴⁹.

У 1766 р. члени Полтавського духовного правління звернулися до митрополита Арсенія (Могилянського) з пропозицією запровадити грошові штрафи для священиків та намісників, які вчасно не присилають до духовних правлінь сповідальні розписи та належні на КДК гроші¹⁵⁰. КДК на своєму засіданні в листопаді 1766 р. схвалила ідею про необхідність покарання недбалих ієреїв та намісників, уточнивши, що таких осіб, «сыскавѣ чрезъ нарочного въ духовное правление и посадивѣ на цепь содержатъ за карауломъ неиспускну дотоль, пока оны означенныхъ вѣдомостей і репортовѣ непредставятъ, а и впредь с таковыми ослушниками поступатъ всилѣ посланныхъ изъ духовной консистории сего 766 года августа 25 во всю епархию указов»¹⁵¹. Наскільки ефективними були пропонувані указами заходи, ми можемо лише здогадуватись. Показово, що сповідальні розписи від Києво-Софійського монастиря та Києво-Видубицького за 1773 р. були надіслані до КДК дише у січні 1774 р.¹⁵² І це при тому, що в 1770-х рр. монастирські вотчини були передані у відання духовних правлінь, на території яких вони розташовувались. Отже при складанні відповідних розписів із названих монастирів (лише списки монахів та монастирських послушників) не було потреби витрачати час на вивіряння їх, відповідно до указу 1771 р., за даними світського перепису. Між іншим, сповідальний розпис вотчин Києво-Софійського монастиря, які перебували у віданні Трипільського духовного правління, було надіслано 28 червня 1773 р.¹⁵³ Здається, що протопопи, порівняно з ігуменами та архімандритами монастирів, особливо великих, ставились більш дбайливо до виконання покладеного на них обов'язку в контролі за складанням та пересилкою сповідальних книг¹⁵⁴.

Затримки у своєчасній пересилці розписів священики пояснювали тим, що не вміють писати відомості та не встигають переписувати набіло¹⁵⁵. Наскільки можна судити із досить поверхового порівняння почерку, яким писався сповідальний розпис даного приходу, із почерком, яким писано «закрепи по листам» та підписів у кінці цього розпису, склали їх або священики власноручно (особливо, якщо молоді)¹⁵⁶, або ж дяки¹⁵⁷. В окремих випадках, здається, розпис складав (переписував набіло (?)) найманний писар, принаймні почерк чітко відрізняється від усіх наявних на розписі підписів. Подібна теза підтверджується і прямими згадками у джерелах на використання при складанні сповідальних розписів найнятих писарів. Наприклад, ієрей Йосиф Іванов Потоцький, пояснюючи причину невчасної посилки сповідального розпису зі своєї парафії до духовного правління, згадував, що «...он намѣстник Максимович от него ієрея Іосифа принявши и разсмотрѣя оніе розписѣ, сказалъ яко бы оніе неисправны, за тѣмъ велелъ вновь переписать, для которой переписѣ он ієрей Іосиф уговорил его

намѣстника Максимовича приходской церкви диякона Кирилка за полтинну денег, якіе росписѣ тот дьяконъ и переписалъ, и на тѣхъ росписяхъ іерей Іосиф и подписался...»¹⁵⁸.

Як вихід, 1750 р. козелецький протопіп Микола Язловецький рекомендував священникам свого відомства писати сповідальні розписи завчасно і присилати їх до духовного правління ще до кінця посту¹⁵⁹. Що подібна практика була досить поширеною свідчать такі дані. Зокрема, іерей церкви Успенської сенчанської Лохвицької протопопії Йосиф Іванов Потоцький у 1761 р. у КДК пояснював, що сповідальні розписи своєї парафії за 1760 р. він склав вчасно і передав разом із належними на консисторію грошима лохвицькому намісникові Миколі Максимовичу «...того ж великого поста на шестой седмицѣ»¹⁶⁰, тобто за два тижні до Великодня. У ряді сповідальних розписів зустрічаємо записи на кшталт: «~~Феодосія Івановна вдова. 53 р. померла~~», «~~син их Прокоп 3 р. помер~~»¹⁶¹ (закреслено у джерелі – О.Р.), що свідчить про написання заздалегідь заготовок. У кількох розписах зустрічається і дата складення самого розпису, вписана в його заголовку. Так, у шапці сповідального розпису церкви Успіння Богородиці с.Пісок (Лохвицька протопопія) вказано дату його написання: «1746 года марта 2»¹⁶². Звернімо увагу, у 1746 р. Великдень був 30 березня¹⁶³, отже сповідальний розпис було складено вже в кінці другого тижня Великого посту. Люди зазвичай віддавали перевагу сповіді в останніх числах перед святами, тобто розпис був складений і пересланий до протопопії ще до моменту фактичної сповіді парафіян (у названому розписі жодна особа (окрім малолітніх) не помічена такою, що з певних причин пропустила сповідь або не отримала причастя). І навіть якщо припустити, що всі 1110 осіб (567 чоловіків та 543 жінки), які числяться в названому сповідальному розписі у віці понад 7 років, дійсно впродовж двох перших тижнів Великоднього посту сповідалися, то в такому випадку кожному із двох парафіяльних іерейів щоденно доводилося вислуховувати у середньому по 40 осіб. Наскільки уважно вони вислуховували ці сповіді можемо лише припускати.

Нерідко ж сповідальні розписи склалися взагалі без вказування на них будь-якої дати¹⁶⁴, або ж така дописувалася згодом, і дуже часто не відповідає, судячи із порівняння середньої різниці у вказаному у цих розписах віку парафіян із віком у чітко датованих розписах, фактичному року, про який ідеться (див. табл.2). Для наочності, ми порівняли зазначений у сповідальних розписах вік людей із кількох перших сімей (священиків та кліру) з огляду на те, що хоча б свій вік священики мали писати правильно. Що кидается в очі, у тих розписах, де дата проставлена одразу, вік людей дійсно відповідає належному в порівнянні з іншими розписами. Там же, де дата дописана згодом, спостерігаємо неабияку плутанину. Скидається на те, що сповідальні розписи вотчин Києво-Видубицького монастиря, які зберігаються в ЦДІАК України (ф.127, оп.1016, од. зб. 1, 13) – це не підготовлені для відправки в митрополію чистовики, а записи, призначені для зберігання у парафії (вони не були зведені до єдиної книги із усього відомства (пор.: оп. 1016, од. зб. 25) – у них далеко не завжди проставлені дати, «закріпи» на аркушах і в кінці, не завжди заповнені, а то й просто відсутні, підсумкові таблиці. Про цю особливість сповідальних розписів, особливо коли немає достовірних даних для порівняння, завжди слід пам'ятати дослідникові при використанні наведених у розписах статистичних даних. Між іншим, є приклади, коли підсумкова таблиця сповідального розпису, написана тоді ж, як і основний список, тими ж самими чорнилами, рукою і на тому самому аркуші, що і сам розпис, відображає не дійсний підсумок наведених у розписі даних, а є простим повтором торішньої таблиці¹⁶⁵. Тобто, іереї (укладачі даного розпису), аби уникнути зайвих клопотів з обрахунком нових даних, а також побоюючись при цьому припуститись помилок, неточностей і, тим самим,

наразитися на неприємності з боку начальства, воліли формально відбутися свій обов'язок у складанні сповідального розпису-відписки, не переймаючись дійсним станом справ і сумлінністю парафіян у виконанні річної сповіді, аніж використовувати сповідь та рапорт про її виконання/пропуск як дієвий важіль у контролі за мораллю і благочестям своєї пастви. Відомі також приклади, коли ієреї у сповідальних розписах своїх парафій фіксували пропуск сповіді чи причастя прихожанами, натомість у підсумковій таблиці розпису цього не відзначали, залишаючи відповідні колонки чистими¹⁶⁶.

До речі, із 1750-х рр. у сповідальних розписах згадки про відлучених від причастя «*по совету духовника*» чи безпричинні пропуски сповіді взагалі зникають. Щонайбільше, у цей період можуть бути зафіксовані пропуски річної сповіді з поважних причин (наприклад, «*за несостоянием ума*»¹⁶⁷, «*за отлучкою*» тощо).

Нагадаємо, що форма сповідального розпису передбачала поіменний перелік усіх жителів даної парафії за порядком розташування окремих дворів. При описі кожного подвір'я перераховувались усі його мешканці (включаючи і немовлят) із зазначенням їх соціального і сімейного статусу, віку та помітки про присутність на сповіді (сповідались і причастились, сповідались, але не причастились та не сповідались). Проте в деяких сповідальних розписах колонка про осіб, що сповідались, але з певних причин не отримали причастя, опускалась. Таким чином, у розписі замість пропонованих Синодом трьох колонок залишались дві – до першої (сповідались і причащались) відносились усі без винятку дорослі парафіяни, а до другої («*не исповедались за малолетством*») – діти віком до 7 років¹⁶⁸.

Показовим у цьому плані є пояснення священників, що вони не вписували відсутніх на сповіді парафіян до книг, оскільки ті не є розкольниками, і як їх помітити вони, буцімто, не знали. І це при тому, що форма сповідального розпису передбачала окрему графу для подібних випадків, а в рапортах про відсутніх на сповіді рекомендувалось давати два списки – окремо розкольників, а окремо відсутніх «*за нерачением*» чи з інших причин.

У кінці кожного розпису робилась зведена таблиця, куди заносилась сумарна кількість парафіяльних дворів, осіб чоловічої та жіночої статі, дітей та їхня участь у сповіді з розподілом на соціальні категорії («*по чинам*»). Проаналізувавши підсумкові таблиці в кінці кожного окремого розпису і всієї книги із духовного правління, неважко помітити прагнення до її спрощення за рахунок опущення однієї, а то й двох колонок, які зазвичай залишалися чистими («*не исповедались старше 7 лет*» часто об'єднувалась із колонкою «*не исповедались за малолетством*» та «*споведались, но не причастились*»). Подеколи обидві ці колонки (пропуски сповіді дорослими та сповідь без причастя) просто опускались¹⁶⁹.

Характерна деталь – усі типові помилки і неточності, які ми можемо спостерігати в першому сповідальному розписі, що відкриває книгу розписів з одного духовного правління (зазвичай це розпис із церкви, де служить місцевий протопіп) простежуються і в подальших розписах цієї книги. Тобто, духовництво у веденні відповідної документації цілком наслідувало приклад, який подавав їм місцевий протопіп – у дбайливого протопопа всі розписи з парафій ретельні і точні; якщо ж перший розпис протопопа недбайлий, то й усі подальші розписи у книзі будуть формальні та неточні. Це спостерігаємо, зокрема, на прикладі відмітки про сповідь дітей віком до 7 років. В одних розписах чітко пишеться навпроти кожного імені «*не был за малолетством*»¹⁷⁰; в інших їх сповідь залишається без спеціальної помітки¹⁷¹, а у ряді випадків сповідь малолітніх дітей губиться серед загального розпису дорослих із єдиною вертикальною поміткою по сторінці «*были все*»¹⁷². Є приклади, коли більш-менш чіткі відмітки про сповідь дітей та дорослих проставлені лише на перших кількох (а то й одному) аркушах, тоді, як подальші сторінки цього розпису залишаються без

будь-яких відміток або їх замінює єдиний вертикальний запис «были все»¹⁷³, що ще раз підкреслює формально-показове призначення сповідальних розписів в очах місцевого духівництва, а не усвідомлення ним дійсного значення ведення відповідних книг як способу контролю за благочестям пастви. У цьому контексті досить кумедно виглядає формальна розписка, зроблена в кінці кожного сповідального розпису, де наголошується, що все показане у книзі відповідає дійсності («которые в сѣй росписѣ показаны исповѣдавшимися и причастившимися, и тѣ всѣ подлинно исповѣдались и стыхъ таин причастились. Так же кои показаны неисповѣдавшимися, и тѣ подлинно неисповѣдались. Буди же из оного показанія моего по какому доносу явится хотя мало что ложное, или какая утайка, и прикрытие, и за то повинен я не не точію изверженія чина, но и жестокому в гражданском судѣ истязанію»¹⁷⁴), особливо в розписах, де осіб, що не сповідались чи не причащались, узагалі не відзначено.

Гадаємо, є достатні підстави стверджувати, що парафіяльні священики не всіх своїх прихожан, які дійсно були відлученими від причастя (чи з певних причин пропустили річну сповідь) вписували до книг, точніше, робили відповідні помітки у сповідальних розписах. Існує значна кількість розписів, де на всю книгу з духовного правління (від 10 до кількох десятків парафій) не значиться жодної особи такою, що була б відлучена від причастя чи пропустила сповідь. І це при тому, що записавши людину до своєї парафії священик тим самим повинен і заплатити за неї податок, незалежно від того, сповідувалась вона в нього чи пропустила сповідь «за нерачением». Отже, відсутність (чи мізерна кількість) зафіксованих сповідальними розписами прикладів пропуску/відлучення від сповіді і причастя є не стільки прикладом благочестя пастви, скільки недбалства самого духівництва у виконанні пастирських обов'язків. Причому є приклади, коли зі зміною священика спостерігаємо сплеск відлучених (безпричинних пропусків сповіді) у парафіях, де все здавна, згідно зі сповідальними розписами попередніх років, було гаразд. Це є додатковим свідченням того, що не завжди офіційно представлене у звіті благочестя пастви було таким у дійсності¹⁷⁵.

Отже, підсумовуючи, слід наголосити, що сповідальні розписи як історичне джерело містять у собі значний потенціал недостатньо використовуваної істориками інформації, яка дозволяє по-новому поглянути на життя православної парафії та участь місцевого духівництва в контролі за мораллю прихожан. Порівнюючи наведену в них інформацію із нормативними приписами щодо ведення зазначеної документації (а ширше – контролю через сповідь за моральним життям пастви) із матеріалами інших джерел, зокрема судових справ проти порушників церковної моралі, ми можемо спостерігати численні приклади недбалства церковнослужителів у виконанні покладених на них обов'язків. Подекуди для них важливішим було вчасно надати формальну відписку-звіт і тим самим уникнути зайвого клопоту, аніж дійсно контролювати стан із річною сповіддю та фіксувати все, що відбувається в парафії, у відповідних документах заради дієвого впливу на моральне життя своїх «духовних дітей».

З іншого боку, сповідальні розписи, незважаючи на своє офіційне походження і, здавалося б, високу точність представленної інформації, містять значні огріхи в питаннях достовірності наведених у них даних, тому працювати з ними потрібно дуже обережно, використовуючи всі наявні в нашому розпорядженні дотичні до сповідальних розписів джерела та піддаючи ретельній критиці й аналізу всю інформацію, яку ми можемо почерпнути безпосередньо зі сповідальних розписів.

Таблиця 1
Словідальні розписи с. Лісник, вогчини Києво-Видубицького монастиря, церкви
Преображення Господня (1737–1764 рр.)
(ЦДАК України. – Ф.127. – Оп.1015. – Од.зб.1, 13, 25)

Одиниця зберігання	Аркуші	Роки за описом	Фактичні роки	Словідь дітей відмічена			Помітка про словідь дорослих стоїть проти				Таблиця підсумкова	Словідальсь і причащались		Словідальсь, але не причащались		Не сповідались (до 7 років)			Усього		З якої причини не сповідались або не причащались
				Чітко	розміто	відсутні	кожне ім'я	подвір'я	дужкою	по сторінці		не відмічено	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	
1	210–219	1738	1737	+	+			+	+		+	46	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	136	137	
1	102–109	1740	1739	+	+			+	+		+	49	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	145	132	12 років дівчинка – «не была понеже в службе»
1	191–199	1739	1740	+	+			+	+		+	50	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	151	141	81 рік – «не был» 16 років – «за отлучкою из дому»
1	53–58	1743	1743	+	+			+	+		+	45	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	135	123	
13	115–118	1750	1750	+	+			+	+		+	22	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	53	37	
1	258–262	[без дат]	1753	+	+			+	+		+	28	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	[90]	[72]	
13	243–247	1753	1755	+	+			+	+		+	28	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	99	71	
13	288–295	1754	1756	+	+			+	+		+	49	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	181	143	
13	182–189	1752	1760			+					+	41	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	189	125	
13	1–9	1749	1763	+				+			+	40	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	211	205	
25	65–73	1764	1764	+	+			+	+		+	34	Чол.	жін.	Чол.	жін.	Чол.	жін.	226	217	

Закінчення таблиці 2

в) с.Лісник, церква Преображення Господня

дети их: Іоан	-	-	-	-	-	-	-	13	16	17	25	-	-
Васильї	-	-	-	-	-	-	-	[]	13	14	23	23	[без року]
Маріанна	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	[]	[]	11
Георгій	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	5	6
жена Иоана Марія	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	-	-
Юліанья, дочь Івана и Марии	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-

¹ *Перковський А.* Народонаселення України в XVIII столітті: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1968. – 244 с.; *Миронов Б.Н.* Исповедные ведомости – источник о численности и социальной структуре православного населения России XVIII – первой половины XIX ст. // *Вспомогательные исторические дисциплины.* – Т. XX. – Ленинград, 1989. – С. 102–117; *Мордвінцев В.* Сповідальні книги // *Київська старовина.* – 1995. – №3. – С. 84–86; *Крикун Н.Г.* Документальные источники по демографии Правобережной Украины XVIII века // *Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. Источники по социально-экономической истории России и Украины XVII–XIX веков: Межвузовский сборник научных трудов.* – Днепропетровск, 1983. – С. 83–86.

² *Сакало О.* Сповідний розпис як джерело дослідження форм сімейної організації // *Історія релігій в Україні: Науковий щорічник.* 2007. – Кн. I. – Л., 2007. – С. 781–786.

³ *Волошин Ю.* Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект). – Полтава, 2005. – 312 с.

⁴ *Миронов Б.Н.* Социальная структура городского населения России в 1737 г.: опыт реконструкции // *Проблемы социально-экономической истории России: К 100-летию со дня рождения Бориса Александровича Романова.* – Санкт-Петербург, 1991. – С. 118–124; *Гісцова Л.З.* Сповідна книга Старокодацької Запорозької христової наміснії 1766 року як джерело до вивчення історії поселень вольностей військових // *Січеславський альманах: Зб. наук. праць з історії українського козацтва.* – Вип. 2. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 20–26.

⁵ *Легун Ю.В.* Генеалогія селян Подільської губернії. Джерела. – Вінниця, 2005. – С. 122–127; *Томазов В.* Генеалогія козацько-старшинських родів: історіографія та джерела (друга половина XVII – початок XXI ст.). – К., 2006. – С. 183.

⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 127. – Оп. 1015. – Од. зб. 2. – Арк. 75.

⁷ Там само. – Оп. 1024. – Од. зб. 2073. – Арк. 1 (1771 р.).

⁸ Там само. – Оп. 1020. – Од. зб. 1517. – Арк. 1 (1750 р.); Од. зб. 2218. – Арк. 2 (1753 р.).

⁹ Там само. – Оп. 1016. – Од. зб. 2. – Арк. 17, 19, 31, 38 зв.; Оп. 1015. – Од. зб. 6а. – Арк. 16, 19 зв., 47 зв., 50 зв., 51, 52.

¹⁰ Там само. – Оп. 1015. – Од. зб. 6 а. – Арк. 52, 53, 54 зв., 55 зв., 56, 60 зв.

¹¹ Там само. – Од. зб. 6 а. – Арк. 47 зв.; Од. зб. 2. – Арк. 22 зв.

¹² Там само. – Од. зб. 2. – Арк. 17 зв.

¹³ Там само. – Од. зб. 6 а. – Арк. 47 зв., 50 зв., 51 зв.; Оп. 1024. – Од. зб. 411. – Арк. 8.

¹⁴ Там само. – Оп. 1015. – Од. зб. 2. – Арк. 78, 151 зв.

¹⁵ Там само. – Оп. 1020. – Од. зб. 1685 (1750 р.).

¹⁶ Там само. – Оп. 1015. – Од. зб. 20. – Арк. 14–22 (у цьому розписі не згадано жодної особи, яка б пропустила безпричинно сповідь чи з певних причин була позбавлена причастя).

¹⁷ Там само. – Оп. 1020. – Од. зб. 1685. – Арк. 3. Звернімо увагу, указом митрополита Т. Щербацького 1749 р. священникам (особливо з монастирів) суворо заборонялося приймати на сповідь не своїх парафіян, про що їх зобов'язували підписками (*Граевский И.С.* Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. – К., 1912. – С. 182; ЦДІАК України. – Оп. 144. – Од. зб. 19).

¹⁸ ЦДІАК України. – Оп. 1015. – Од. зб. 20. – Арк. 21 зв.

¹⁹ Там само. – Оп. 1016. – Од. зб. 12. – Арк. 9–26 (1745 р.).

²⁰ Там само. – Оп. 1024. – Од. зб. 411; Од. зб. 504.

²¹ Ідеться про умовне ототожнення згаданих осіб, оскільки досить вільне поводження з іменами і прізвищами, яке зустрічається в тогочасних документах, значною мірою ускладнює подібні порівняння.

²² Зокрема, Сава Федоров (№429) та його дружина Марія (№450), гадаємо, можуть бути ототожненими із Савою Толоком та його дружиною (Толочиною), які за відсутності на хуторі Якова Базарненка доглядали приноси до чудотворної ікони за селом; а Василь Павлов (№431) сповідального розпису нагадує нам слугу пана Корби Василя Іванова (?), котрий водив Базарненка по прощах та брав участь у встановленні за селом край криниці хреста з іконою. Осіб, яких можна було б із більшою чи меншою долею впевненості ототожнити з іншими фігурантами цієї справи у сповідальному розписі не виявлено (ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 1016. – Од. зб. 12. – Арк. 24 зв.; Оп. 1024. – Од. зб. 411; Оп. 1024. – Од. зб. 504. – Арк. 7 зв., 11).

²³ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1016. – Од.зб.2 (1737 р.). – Арк.65 зв. (дім №59); Ф.127. – Оп.1015. – Од.зб.3 (1738 р.). – Арк.19 (дім №51).

²⁴ *Мордвінцев В.* Сповідальні книги. – С.84; Харишин М., Мордвінцев В. Російське самодержавство та київська митрополічна кафедра, або Як українська православна церква позбулася автокефалії. – К., 1999. – С.206; ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1024. – Од.зб.1044. – Арк.5; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – ІР НБУ). – Ф.160. – Од.зб.1135. – Арк.1.

²⁵ *Миронов Б.Н.* Исповедные ведомости – источник о численности и социальной структуре православного населения России XVIII – первой половины XIX в. – С. 104, 105.

²⁶ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.133. – Од.зб.39. – Арк.20.

²⁷ Ідея про запровадження духівництвом при церквах шнурових книг для обліку річної сповіді парафіян не була новою. Принаймні, вона вже висувалася синодальними указами 1716, 1718, 1722 рр., але запроваджені тоді спроби ведення обліку сповіді парафіян були припинені указом від 1726 р. (*Миронов Б.Н.* Исповедные ведомости – источник о численности и социальной структуре православного населения России XVIII – первой половины XIX в. – С.102–103). Л.Гісцова стверджує, що сповідальні розписи в Україні були запроваджені з 1722 р., зразки яких зберігаються у ЦДІАК України (ф.127, оп.1015; без зазначення конкретних одиниць збереження) (*Гісцова Л.З.* Сповідна книга Старокодацької Запорозької христової наміснії 1766 року як джерело до вивчення історії поселень вольностей військових. – С.20). В описах КДК (ЦДІАК України. – Ф.127) ми можемо зустріти ще згадку сповідальної книги м. Києва за 1712 р. (оп.1016, Од.зб.345), але насправді це сповідальні розписи за 1742 та 1842 рр.; та з м.Черкаси за 1722 р. (оп.1015, Од.зб.1) – насправді це розпис характеристик духівництва та їх дітей з Черкас та Черкаського повіту кінця XVIII ст. На сьогоднішній день нам вдалося відшукати два зразки сповідних розписів до 1737 р. із Київської єпархії (обидва із Глухівської протопопії за 1723 р. (ІР НБУ. – Ф.160. – Од.зб.597. – Арк.12–14 зв., 49–50 зв. (без кінця)). Оскільки сповідальні розписи 1720-х рр. велися в довільній формі і значно різняться від сповідальних книг, складених відповідно до форми, запровадженої указом 1737 р., тому в даній статті йтиметься лише про сповідальні книги, які велися після 1737 р.

²⁸ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1016. – Од.зб.2.

²⁹ Там само. – Оп.1015. – Од.зб.2.

³⁰ Там само. – Од.зб.3.

³¹ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.3.

³² Там само. – Од.зб.1; Од.зб.13.

³³ Там само. – Оп.1015. – Од.зб.5.

³⁴ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.5.

³⁵ Там само. – Оп.1015. – Од.зб.6.

³⁶ Там само. – Од.зб.6 а (Верхньокиївська протопопія); Оп.1016. – Од.зб.6.

³⁷ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.7.

³⁸ Там само. – Од.зб.8.

³⁹ Там само. – Од.зб.12.

⁴⁰ Там само. – Од.зб.11.

⁴¹ Принаймні станом на 1773 р., коли за наказом митрополита Гавриїла (Кременецького) перший консисторський архіваріус Мелхиседек передавав ввірений йому архів для зберігання спеціально призначеному для того консисторському підканцеляристу Якову Христовичу, Мелхиседек рапортував до КДК, що оскільки при передачі йому консисторського архіву (1769 р.) сповідальних розписів і метричних книг йому ніхто не передавав, тому «и нынѣ оныя книги и дѣла на прежнѣй архивѣ в большой катедральной церквѣ без всяких описѣй и реестрѣ содержатся». При цьому зі звітів попередніх років про збереженість консисторського архіву дізнаємося, що справи там «в большой кафедральной киевософиевской церкви на хорах в пределѣ Воскресенія Христова за перегородкою и за замком» зберігалися без систематизації, частково розкидані по долівці, від чого і зібрати їх становило неабияку трудність. До того ж «о імѣвшемся во время дождя течи дѣла многія гниlostію попортились» (ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.3866 (1768 р.) – Арк.53 зв., 55, 4–4 зв.; *Климова К.* «Надёжные хранители древностей» (з історії церковних архівів в Україні) // Студії з архівної справи та документознавства. – Т.7. – К., 2001. – С.15); *Прокоп'юк О.* Організація та впорядкування архівів колегіальних органів управління Київської митрополії у XVIII ст. // Могилянські читання. 2006: Зб. наук. праць. – К., 2007. – С.176–180.

⁴² Миронов Б.Н. Исповедные ведомости – источник о численности и социальной структуре православного населения России XVIII – первой половины XIX в. – С.106.

⁴³ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.689 (1742 р.).

⁴⁴ Там само. – Оп.1020. – Од.зб.687. – Арк.1.

⁴⁵ Там само. – Оп.1024. – Од.зб.2195. – Арк.13; Оп.159. – Од.зб.45. – Арк.1; ІР НБУ. – Ф.160. – Од.зб.1135. – Арк.1.

⁴⁶ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.1111. – Арк.1.

⁴⁷ Там само. – Од.зб.687.

⁴⁸ Там само. – Од.зб.278.

⁴⁹ На даний момент нам відомі такі таблиці (екстракти) з Прилуцької протопопії за 1753 р. (Там само. – Од.зб.2268. – Арк.1 зв. – 2) та за 1758 р. (Там само. – Од.зб.3067. – Арк.2); з Полтавського повіття за 1761 р. (Там само. – Од.зб.3379. – Арк.1 зв. – 2); з Київського та Ніжинського повіть за 1773 р. (Там само. – Оп.1021. – Од.зб.56. – Арк.18 зв., 21; Оп.1024. – Од.зб.2194. – Арк.5 зв. – 6), та зі всієї Київської єпархії за 1770 р. (ІР НБУ. – Ф.160. – Од.зб.1135. – Арк.8). Досить своєрідно оформлено екстракт вотчин Києво-Печерської лаври за 1742 р. – у цій зведеній таблиці окрім простої констатації загальної кількості парафіяльних церков, дворів, соціального стану їхніх мешканців та їх відвідин сповіді і причастя всі дані згруповані по церквах (кожна окремо) та за територіальною належністю (на території якого полку розташовані відповідні церкви) (ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1016. – Од.зб.6. – Арк.1–6).

⁵⁰ «... всепокорно оной канцелярии прошу в прием тех росписей обыкновенную квитанцию выдать» (ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.2094. – Арк.6, 3, 4, 5 (1751 р.)).

⁵¹ Там само. – Арк.1 (1751 р.).

⁵² Там само. – Оп.1024. – Од.зб.1045. – Арк.1.

⁵³ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.5. – Арк.113–133, 134–159, 166–197, 261–295.

⁵⁴ Там само. – Оп.1024. – Од.зб.669. – Арк.1.

⁵⁵ Наприклад, у сповідальному розписі Лохвицької протопопії за 1735 р. на розписах із 45 парафій підпис паламаря стоїть у 41, і лише в 4-х із них (с.Нова Гребля, церква Великомучениці Параскеви; с.Волошиновки, церква Покрови Богородиці; м.Сенчі (в джерелі – Сечні), церква Успіння Богородиці та с.Скоробогатки, церква Різдва Богородиці) паламар підписався власноруч. Натомість у розписі м.Глинська церкви св. Миколая всі три підписи (за священника, дяка і паламаря) зроблені однією рукою (Там само. – Оп.1015. – Од.зб.20 а. – Арк.539–554; 558–579; 641–652; 741–750; 440–459).

⁵⁶ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.9. – Арк.118–137, 138–153, 153 а – 167, 168–182 а, 183–200 зв.

⁵⁷ Там само. – Од.зб.9. – Арк.118–137, 183–200, 290–307.

⁵⁸ Там само. – Арк.83–95; 290–307.

⁵⁹ Принцип групування парафіян за різними соціальними групами не був сталим. Для прикладу: у зведеній таблиці із Прилуцької протопопії за 1753 р. (Там само. – Оп.1020. – Од.зб.2268) окремо виділено козацьку старшину (значкових товаришів), а в окрему групу – рядових козаків; у зведеній таблиці з цієї ж протопопії (складав той самий протопіп) за 1758 р. ці дві категорії об'єднані в єдину групу «військові» (Там само. – Од.зб.3067). Простежується також значна плутанина в таких соціальних групах населення, як поселяни, посполиті, подворяни, підсусідки, бобилі.

⁶⁰ Там само. – Од.зб.1164. – Арк.1 (1747 р.).

⁶¹ Там само. – Од.зб.1517. – Арк.6.

⁶² Там само. – Од.зб.2268. – Арк.1 (1753 р.); Од.зб.2363. – Арк.2 (1753 р.); Од.зб.2218. – Арк.1 (1753 р.).

⁶³ Там само. – Од.зб.1435. – Арк.1.

⁶⁴ Як зразки таких розписів див., наприклад, розписи церков св. Георгія, Живоначальної Трійці, Вознесіння Господня Верхньокіївської протопопії за 1737 та 1738 рр. (Там само. – Оп.1016. – Од.зб.2. – Арк.29–39, 40–47, 98–100; Оп.1015. – Од.зб.3. – Арк.29–42, 82–101, 102–105).

⁶⁵ Там само. – Оп.146. – Од.зб.129. – Арк.7 зв. (1751 р.); Оп.154. – Од.зб.28. – Арк.2 (1759 р.) («...Другие же причетников своих, приходящих к ним для сочинения указных росписей и к дворам своим не допущаютъ...» – скаржився киевоподільський протопіп Роман Лубенський у 1759 р. на причини, що заважають ієреям вчасно подавати сповідальні розписи до КДК).

- ⁶⁶ Там само. – Ф.127. – Оп.133. – Од.зб.39. – Арк.8 зв.
- ⁶⁷ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.2 (1737 р.). – Арк.87; Оп.1015. – Од.зб.3 (1738 р.). – Арк.60.
- ⁶⁸ Там само. – Оп.1015. – Од.зб.2. – Арк.54 (дім №79).
- ⁶⁹ Там само. – Од.зб.2. – Арк.62 (дім №124).
- ⁷⁰ Подібну ж плутанину і байдужість у визначенні віку ми спостерігаємо і в метричних книгах. Для прикладу: одне з близнят, що народились 18 червня 1728 р. (№48–50) у Семена Кирпатого («кузнеца солдата»), померло 1 липня 1728 р., записано у віці 7 тижнів (№51), а інше, яке померло 21 липня того ж року, уже значиться у віці 4 тижні (№55). Як бачимо, вік і першої, і другої дитини вказаний неточно, проте вбачати у цьому якісь свідомі махінації немає жодного сенсу (Там само. – Оп.1012. – Од.зб.105 а (1728 р.). – Арк.17, 21).
- ⁷¹ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.2 (1737 р.). – Арк.72.
- ⁷² Там само. – Оп.1015. – Од.зб.3 (1738 р.). – Арк.27.
- ⁷³ Там само. – Оп.133. – Од.зб.39. – Арк.8.
- ⁷⁴ Там само. – Од.зб.39. – Арк.22.
- ⁷⁵ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.2 (1737 р.). – Арк.73.
- ⁷⁶ Там само. – Оп.1020. – Од.зб.2363. – Арк.3 (1753 р.).
- ⁷⁷ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.25. – Арк.5, 5 зв. (1764 р., сл. Звіринець Києво-Видубицького монастиря, двори №9, 12, 17, 21).
- ⁷⁸ Там само. – Оп.1020. – Од.зб.2363. – Арк.9–10.
- ⁷⁹ Граевский И.С. Киевский митрополит Тимофей Щербацкий. – С.184.
- ⁸⁰ Там же. – С.158.
- ⁸¹ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.154. – Од.зб.9. – Арк.1.
- ⁸² Шпачинский Н. Киевский митрополит Арсений Могиланский и состояние Киевской епархии в его правление (1757–1770). – К., 1907. – С.215.
- ⁸³ «Сего 759 года марта 31 дня в присланном ко мне (протопопу – О.Р.) из духовной митрополии Киевския консистории указ написан, яко де в присланных в духовную митрополию Киевския консисторию исповедных росписях по чинимым справкам усмотрена крайняя неисправность, в том, что оные лѣта мужеска, и женска лицам, в оних исповедных книгах в разных годѣх пишутся помешателно, то с излишню прибавкою, то с умалением, или те ж самыя на яком лѣт показаніи утвердятся никак невозможно; и для того де в духовной консистории определено, какое определение и преосвященным Арсением архієпископом митрополитом Киевским и Галицким и малыя России подтверждено ко всем кому надлежит послать указы, дабы впредь оные исповедные росписи сочиняемы были во всякой исправности по напечатанной в 1737 году и разосланной форме без всякого в летах мужескаго и женскаго полу лицам помѣшательства; то есть чтоб каждый год при сочинении вновь тех росписей, прибавляемо было каждому лицу толко по единому лету, а сверх как неприбавлять, так и неумалять, ни же те же самыя лета ставить, для чего те росписе при каждом приходе сочинять натрое по силе прежних о том указов неотменно; и за силу оного духовной митрополии Киевския консистории указа в ведомстве моем исполненіе чинится, і впредь чинено быть імеется. С покорностію моею репортую 759 года мая 13 дня» (ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.154. – Од.зб.9. – Арк.20; 3).
- ⁸⁴ ІР НБУ. – Ф.160. – Од.зб.1135. – Арк.2–3 зв.
- ⁸⁵ Про інформаційний потенціал даних цього, як і інших світських переписів, див.: Перковський А.Л. Українське населення в 60–70-х роках XVIII ст. // УІЖ. – 1968. – №1. – С.107–111; Максимович Г.А. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией. – Т.І. – Нежин, 1913. – С.316–372.
- ⁸⁶ «...а именіе росписѣ отдали намѣстнику лохвицкому Николаю Максимовичу потому, что тот намѣстникъ Максимович в приходѣх ревизію дворового числа за силу указа духовной консистории по предложенію протопопскому производилъ, дабы в их имянной росписѣ, противъ ревизію его Максимовича в дворорвомъ числѣ ошибки не было» (ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.3351. – Арк.3 (1761 р.); Од.зб.1435. – Арк.1–8 (1750 р.)).
- ⁸⁷ На рапортах про пересилку сповідальних книг типовою є канцелярська резолюція: «книгу росписей принять буди исправна», «записав принять буди исправна» (ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1024. – Од.зб.2073. – Арк.1, 2, 4, 5 (1771 р.); Од.зб.1756. – Арк.1, 3 (1767 р.)).

⁸⁸ Імперська політика Москви всіляко заохочувала практику доносів у середовищі «малоросів» (Горобець В. «Волимо царя східного...»: Український гетьманат та російська династія до і після Переяслава. – К., 2007. – С.283).

⁸⁹ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1024. – Од.зб.1045. – Арк.1 (1758 р.).

⁹⁰ Знаменский Н. Приходское духовенство в России со времени реформы Петра. – Казань, 1873. – С.11–12, 81–175.

⁹¹ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1024. – Од.зб.669. – Арк.1.

⁹² Семен Чуйкевич – бунчуковий товариш, який разом зі своїм сімейством проживав у тому ж приході церкви Преображення Господня с.Біловода Лохвицької протопопії (Там само. – Оп.1016. – Од.зб.9 (1746 р.). – Арк.260 (двір №13)).

⁹³ ЦДІАК України. – Од.зб.9 (1746 р.). – Арк.287 (двір №84).

⁹⁴ Там само. – Оп.1015. – Од.зб.18 (1750 р.). – Арк.1–16.

⁹⁵ Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVII – начало XIX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1999. – С.101–157.

⁹⁶ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1024. – Од.зб.2231. – Арк.25 (1774 р.); Од.зб.2072. – Арк.1–2 зв. (1771 р.).

⁹⁷ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.25. – Арк.2–7.

⁹⁸ Там само. – Од.зб.12. – Арк.49–60; Од.зб.28. – Арк.9–33.

⁹⁹ Проблема з визначенням понять «двір» та «бездвірна хата» виникала і при складанні Румянцевського опису 1765–1769 рр. (Максимович Г.А. Деятельность Румянцева-Задунайского по управлению Малороссией. – Т.1. – С.317). Н.Шпачинський також говорить про плутанину в досліджуваній період із поняттями «двір» і «бездвірна хата» (Шпачинский Н. Киевский митрополит Арсений Могилянский. – С.258–260).

¹⁰⁰ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.1435. – Арк.1 (1750 р.).

¹⁰¹ «... дабы он впредь показанных в его ответе яко бы сумнителств во извинение себе не могл предствить. 1. Хазяевъ, которіе хотя за единъ грунтъ службу государеву и податы всякие отбувають, а особенными дворами живутъ, ставитъ разными дворами, ибо тѣх хазяевъ единъ дворъ за всѣ дворы требъ хрстіанскихъ получать не можетъ, но всяка особно получать долженъ. 2. Которіе собственныхъ своихъ грунтовъ неимѣютъ, таковы те кои приходятъ с иннихъ мѣст для заработка хлѣба, кой пожив полгода или годъ отходятъ, кой не імея осѣдлости от одного хазяина к другому на годъ нѣсколко разовъ с изби в ізбу переходятъ, или с прихода в другой приход или по хуторамъ переходятъ, таковыхъ ставитъ бобиллями, кой же хочай и в хуторахъ жителствуютъ или чрезъ годъ другой и большѣ имѣютъ, а имѣютъ грунта, и оседлостъ, ставитъ же таковыя дворами...» (ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.1435. – Арк.5).

¹⁰² ІР НБУ. – Ф.160. – Од.зб.1135. – Арк.7–7 зв.

¹⁰³ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.1435. – Арк.4–4 зв.

¹⁰⁴ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.1. – Арк.210–219, 102–109, 191–199, 53–58, 258–262; Од.зб.13. – Арк.115–118, 243–247, 288–295, 182–189, 1–9, 124–131; Од.зб.25. – Арк.65–73.

¹⁰⁵ Там само. – Оп.144. – Од.зб.19. – Арк.2–2 зв.

¹⁰⁶ Там само. – Оп.154. – Од.зб.28. – Арк.2; Оп.146. – Од.зб.129. – Арк.1–8.

¹⁰⁷ У рапорті із Густинського монастиря про посилку сповідальних книг (1742 р.), між іншим, значиться: «...Которые же в монастыре Густинскомъ з вотчин монастырскихъ наемные люди обрѣтаются, такожъ послушники монастырскіе, которые в отреченности от монастыря по дворцамъ и хуторамъ монастырскимъ живутъ, тимъ всѣмъ наемнымъ приказывано в пархіяльныхъ своихъ священниковъ сповѣдатись и бжественныхъ таинъ сообщатись, а послушникамъ в тихъ священниковъ до которого прихода для близости в церковь ходятъ и оніе наемніе люди в парохіяльныхъ своихъ священниковъ, а послушники з дворцовъ и хуторовъ где способнейше поблизости к церквѣ било сповѣдались, и бжественныхъ таинъ сообщались, которые священники в вѣдомости свои тихъ повписывали» (Там само. – Оп.1020. – Од.зб.687. – Арк.1).

¹⁰⁸ Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству православного исповедания (далі – ПСПР). – Т.II. – Санкт-Петербург, 1872. – №721; Полное собрание законов Российской империи. – Санкт-Петербург, 1830. – Т.6. – №4052; Смирнов С. Древнерусский духовник. – Москва, 1913. – С.236; Алмазов А. Тайная исповедь в православной восточной церкви: Опыт внешней истории, исследование преимущественно по руко-

писям. – Т.ІІ. – Одесса, 1894. – С.371; ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.144. – Од.зб.19. – Арк.1, 7 зв.

¹⁰⁹ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1015. – Од.зб.28. – 153 арк.

¹¹⁰ Там само. – Оп.141. – Од.зб.59. – Арк.2.

¹¹¹ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.2. – Арк.58–73.

¹¹² Там само. – Оп.1015. – Од.зб.3. – Арк.11–28.

¹¹³ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.2. – Арк.72.

¹¹⁴ Там само. – Оп.1015. – Од.зб.3. – Арк.27.

¹¹⁵ Там само. – Од.зб.6 а. – Арк.30–46.

¹¹⁶ Там само. – Од.зб.10. – Арк.38–46.

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Київське духівництво із цього приводу скаржилось митрополитові (1749 р.), що священники, аби не було затримки із подачею сповідальних розписів, змушені були (?) вносити до своїх книг також і осіб, які під час Великоднього посту бували у від'їзді, помічаючи їх такими, що сповідалися (звернімо увагу: у цьому випадку можна було написати «не бил за отлучкою!»). Люди ж, повернувшись до своєї парафії, часто не привозили «заручніе письма» про сповідь в інших духівників і відмовлялися після повернення сповідатись у парафіяльного ієрея, як того вимагали закони (Там само. – Оп.144. – Од.зб.19. – Арк.2).

¹¹⁹ ЦДІАК України. – Оп.133. – Од.зб.39. – Арк.1.

¹²⁰ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.2. – Арк.87.

¹²¹ Там само. – Оп.1015. – Од.зб.3. – Арк.60.

¹²² Там само. – Оп.1016. – Од.зб.2. – Арк.1–10.

¹²³ Там само. – Оп.133. – Од.зб.39. – Арк.9, 24.

¹²⁴ Церква дозволяла лише два шлюби, третій же, згідно з правилами Василя Великого, уважався протизаконним, але допустимим у випадку, коли такий уже мав місце («На троєбрачіе нѣтъ закона: посему третій бракъ не составляетя по закону. На таковыя дѣла взираемъ, какъ на нечистоты въ церкви: но всенародному осужденію оныхъ не подвергаемъ, какъ лучшыя, нежели распутное любодѣяніе» (Сѣгао Василя Великого к Амфилохію єпископу іконійскому каноническое посланіе второе // Книга правилъ святыхъ апостоловъ, святыхъ соборовъ вселенскихъ и поместныхъ и святыхъ отцов. – Москва, 1901. – С.336, правило 50; св.Василя первое каноническое посланіе. – С.317, правило 4). Згодом назване правило було дещо послаблене, і третій шлюб визнавався законним у випадку, коли особа вдруге овдовіла у молодому віці (до 50 років) не маючи дітей. При цьому на особу накладалась єпитимія залежно від віку – чим старша людина, що вступала у третій шлюб, тим вищі норми (Требник. – Стратин, 1606. – Арк.647; Поучение священнослужителям // Акты исторические. – Т.І. – Санкт-Петербург, 1841. – С.161 (це правило було передруковане майже дослівно Арсенієм Желіборським у Номоканоні 1646 р. (Див.: Поученіє ієреєви новопосвященному // Номоканон. – Л., 1646. – Арк.84)). У требниках же у чині вінчання наголошувалось, що в такому випадку слід казати, що вінчаються названі особи «к совокупленію, а не к браку, понеже нужда ради телесная се бывает» (Требник. – Москва, 1633. – Арк.148)). Третій шлюб у віці після 50 років, як і шлюб у віці навіть до 30 років, але при наявності дітей, уважався забороненим (Собрание по алфавитному порядку всех предметов или Синтагма Матфея Властаря / Пер. с гр. Н.Ильинского. – Симферополь, 1892. – С.109). Четвертий же шлюб за будь-якої умови вважався забороненим («Четвероженец не пріемлется в церковь аще не разлучится четвероженства; по разлученіи же да не причастится осмь летъ» (Павлов А. Номоканон при Большом Требнике. – Москва, 1897. – С.326, правило 181; Номоканон. – К., 1629. – С.83; Номоканон. – Л., 1646. – С.41, правило 178; Русская историческая библиотека. – Т.VI: Памятники древнерусского канонического права. – Ч.І: XI–XV вв. – Санкт-Петербург, 1880. – С.273, 432 і т.д.)). Прикметно, що якщо Синод допускав певні пом'якшення щодо заборонених шлюбів кровних та хресних родичів, у випадках, коли такі вже трапились, то для четвероженців жодних пом'якшень не допускалось (пор.: ПСПР. – Т.ІІ: 1762–1772 гг. – С.392 (№343), а також: С.474–475 (№415), 113 (№115), 277 (№242) та ін.).

¹²⁵ Про недозволений шлюб Якова Дробницького знали лубенський протопій Я.Оріховський, покровські роменські ієреї Стефан Петров та Василь Іванов (на момент розслідування справи всі три ієреї вже були покійні), а також покровські ж ієреї Я.Мултянський, який сповідував і причащав Якова Дробницького в 1747 р., та його напарник Я.Те-

решкевич, який розрішив Я.Дробницького від накладеної на нього Я.Мултянським заборои в 1748 р. (ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.1300. – Арк.3–3 зв.).

¹²⁶ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.1300 (1749 р.). – Арк.2.

¹²⁷ Там само. – Од.зб.926. – Арк.1 (1744 р.); Од.зб.1110. – Арк.1 (1764 р.); Од.зб.1436. – Арк.1 (1750 р.); Од.зб.2094. – Арк.1 (1751 р.).

¹²⁸ Там само. – Од.зб.1111. – Арк.1; Од.зб.2094. – Арк.4.

¹²⁹ Там само. – Оп.1024. – Од.зб.2072. – Арк.1.

¹³⁰ Там само. – Од.зб.2194. – Арк.25, 26.

¹³¹ Там само. – Оп.159. – Од.зб.45 (1764 р.). – Арк.14.

¹³² Там само. – Оп.154. – Од.зб.9. – Арк.64–65.

¹³³ Там само. – Арк.1–63.

¹³⁴ ІР НБУ. – Ф.232. – Од.зб.456. – Арк.2, 3.

¹³⁵ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.3868. – Арк.28 зв. – 29 (№31).

¹³⁶ Там само. – Оп.1024. – Од.зб.2195. – Арк.1, 17 зв.

¹³⁷ Там само. – Од.зб.497. – Арк.1.

¹³⁸ Там само. – Оп.159. – Од.зб.45. – Арк.1.

¹³⁹ ІР НБУ. – Ф.160. – Од.зб.576. – Арк.86 зв.

¹⁴⁰ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.1111. – Арк.1.

¹⁴¹ Там само. – Од.зб.2363. – Арк.9–10.

¹⁴² Там само. – Оп.1024. – Од.зб.1044. – Арк.2.

¹⁴³ Там само. – Од.зб.2195. – Арк.1.

¹⁴⁴ Там само. – Оп.154. – Од.зб.9. – Арк.1, 3.

¹⁴⁵ Там само. – Оп.1024. – Од.зб.2195. – Арк.1.

¹⁴⁶ ІР НБУ. – Ф.160. – Од.зб.1135. – Арк.2–3.

¹⁴⁷ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.3351. – Арк.2.

¹⁴⁸ Там само. – Од.зб.1246. – Арк.2.

¹⁴⁹ Там само. – Арк.2 зв.

¹⁵⁰ «... понеже от нѣкоторых намѣстниковѣ и священниковѣ такови в присылкѣ в духовное правленіе на указніе сроки репортовѣ и денегѣ исполненія не чинятыся, якож не точію на сроки, но и послѣ сроковѣ, по неоднократнымѣ от духовного правленія притвержденіямѣ потоль, пока нарочно по инструкторіи не пошлется, не присылаютъ, за то ихъ штрафовать бы должно...» (Там само. – Оп.1024. – Од.зб.1665. – Арк.1 (1766 р.)).

¹⁵¹ Там само. – Арк.6.

¹⁵² Там само. – Оп.1024. – Од.зб.2194. – Арк.25, 26.

¹⁵³ Там само. – Арк.16.

¹⁵⁴ О.Прокоп'юк також відзначає більшу ретельність духовних правлінь порівняно із монастирями, особливо крупними, у пересилці звітної документації (Прокоп'юк О.Б. Місцеві єпархіальні органи влади в Київській митрополії 1721–1786 років: реконструкція повноважень // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць. – Вип.19. – К., 2007. – С.83).

¹⁵⁵ Як пояснював козелецький протопіп Микола Язловецький, священники не встигали до вказаного строку («о фоминой неделе») подавати сповідальні розписи, прохали відстрочки («...і когда же в послѣ уже фоминой неделѣ в тиждень или два приносят с представленіемѣ, что они сами і дячки их таковых книг ісправно писать немогут...») (ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1020. – Од.зб.1436. – Арк.1).

¹⁵⁶ ЦДІАК України. – Од.зб.1435. – Арк.3.

¹⁵⁷ Там само. – Оп.1024. – Од.зб.669. – Арк.1.

¹⁵⁸ Там само. – Оп.1020. – Од.зб.3351. – Арк.2.

¹⁵⁹ «...в духовном правленіи определено: послать всечестностямъ вашимъ ордер и предложитъ, дабы ви книги о исповѣдавшихся і причастившихся во святую четьредесятницу сего года приходскихъ вашихъ людей по единой с перечневимъ экстрактомъ по имѣющимся у всечестностейъ вашихъ печатнымъ присѣмъ формамъ сочинив и подписав оніе своими і причетниковъ руками в духовное правленіе привозили заверѣменно в постѣ...» (Там само. – Од.зб.1436. – Арк.1 зв.).

¹⁶⁰ Там само. – Од.зб.3351. – Арк.2. У даному випадку спостерігаємо приклад протистояння і боротьби за владу над парафіями між лохвицьким протопопом Корнилієм Кривецьким та лохвицьким же намісником Миколою Максимовичем, що є типовим для 1760-х рр.

¹⁶¹ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.13. – Арк.244 (двір №8), 245 (двір №15); Од.зб.345. – Арк.1 зв. (двір №188).

¹⁶² Там само. – Од.зб.9. – Арк.40. Інший приклад: у сповідальному розписі слободи Звіринець, вотчини Києво-Видубицького монастиря, значиться дата його написання – «1751 года, апріля д.» (Там само. – Од.зб.13. – Арк.19).

¹⁶³ Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка. 1727–1753 гг. – К., 1884. – С.270.

¹⁶⁴ ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1016. – Од.зб.3. – Арк.294, 324, 338, 352, 364; Оп.1015. – Од.зб.28. – Арк.7, 21, 31, 39.

¹⁶⁵ Пор. сповідальні розписи та наведені в кінці їх підсумкові таблиці із церкви Вознесіння Христа Верхньокіївської протопопії за 1737 та 1738 рр. (ЦДІАК України. – Ф.127. – Оп.1016. – Од.зб.2. – Арк.98–100; Оп.1015. – Од.зб.3. – Арк.102–105). Див. також: Оп.1020. – Од.зб.954 (1745 р.; Новопечерський Зміївський монастир). – Арк.1–7 (зазначена в кінці сповідального розпису церкви Івана Богослова с.Гамалій і сл.Миколаївки кількість дворів та парафіян не дорівнює даним, наведеним у самому розпису).

¹⁶⁶ ЦДІАК України. – Оп.1015. – Од.зб.2. – Арк.22 зв., 30 (церква Преображення Господня, дім №28, Агафія, 30 років, сповідалась, але не причащалась «за случившеюся немощю злою» в підсумковій таблиці не відзначена); 70 зв., 72 (за списком діти віком 10 і 12 років «не были» не відмічені в підсумковій таблиці церкви Миколи Притиска).

¹⁶⁷ Там само. – Оп.1020. – Од.зб. 1517. – Арк.1 (1750 р.); Од.зб.2218. – Арк.2 (1753 р.).

¹⁶⁸ Там само. – Оп.1015. – Од.зб.10 а (1748 р.; насправді – 1758 р.). – Арк.1–17, 42–59, 60–65, 66–81; Оп.1015. – Од.зб.18. – Арк.1–16.

¹⁶⁹ Там само. – Оп.1015. – Од.зб.10 а. – Арк.17, 41, 59, 81, 87, 88.

¹⁷⁰ Там само. – Оп.1016. – Од.зб.5. – Арк. 35–46, 67–77 і т.д.

¹⁷¹ Там само. – Од.зб.9. – Арк.6–60, 69–325.

¹⁷² Там само. – Оп.1016. – Од.зб.12. – Арк.37–41, 42–48.

¹⁷³ Там само. – Ф.130. – Оп.1. – Од.зб.46, 212; Ф.127. – Оп.1015. – Од.зб.10. – Арк.47–62; Оп.1016. – Од.зб.3. – Арк.286–293; Оп.1016. – Од.зб.12. – Арк.33–36 і т.д.

¹⁷⁴ Там само. – Ф.130. – Оп.2. – Од.зб.212. – Арк.6 зв.

¹⁷⁵ Для прикладу пор. сповідальні розписи церкви Покрови Богородиці Верхньокіївської протопопії за 1737, 1738, 1742 та 1748 рр.: Там само. – Ф.127. – Оп.1016. – Од.зб.2 (1737 р.). – Арк.11–28; Оп.1015. – Од.зб.3 (1738 р.). – Арк.43–59; Оп.1015. – Од.зб.6 а (1742 р.). – Арк.47–63; Оп.1015. – Од.зб.10 (1748 р.). – Арк.47–62.

The article analyses authenticity of information given in confession books of Kyivan Metropolitanate of the XVIII century and also the state of keeping of clergy representatives to the duty laid on them concerning control of laypeople piety in the form of annual confession of each church member.